№ 21 Փետրվարի 12 (24) 1880 Փետրվարի 12 (24) № 21

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Տարեկան գինը 10 ռուբլ, կէս տարվանը 6 ռուբլ։ Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի *Тифлисъ. Редакція „Мшакъ“*

ՄՇԱԿ

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Ռացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հէնց մի օր։—Ներքին տեսութիւն։ Ներքին լուրեր։—Արտաքին տեսութիւն։ Հայաստանի մէջ հողատիրութիւն։—Խառն լուրեր։—«Մշակի» հեռագիրներ։—Յայտարարութիւններ։—Բանասիրական։ Էրզրումի անգլիական հիւպատոսին զեկուցումն։

ՀԷՆՑ ՄԻ ՕՐ

—

Ազ թագցնենք մեզանից. հաշտ սրտով հայ մարդը չէ կարող ապրել։ Հինգ հայերից երեքը միմեանց ատում են, չորս քահանաներից երեքը միմեանց պախարակում են, երեք հայ զինուորականներից երեքն էլ միմեանց նախանձում են, երկու ուսուցիչներից երկուսն էլ միմեանց փոս են փորում, երեք աշակերտներից երեքն էլ միմեանց միսն են ուտում...

Հայը անհաշտ է, հայը ատող է, հայը կրքոտ է։

Որեմն ի՞նչ անենք. այդպէս ապրենք, երբ հրդեհը բորբոքած պատել է հայի տունը, սովը ըսպառնում է ջնջել Մուշ ու Վան, ջնջել Էրզրում....

Վայ այն հային, որ խօսել գիտէ, որ համարձակվում է յայտնել մի միտք, յայտնել մի շնորհ, որ զգում է, որ բողոքում է, որ յորդորում է, որ իր շուրջը կեանք է պահանջում։ Ընդդիմին ամենքը կը ծաղրեն, կամ կաշխատեն անդունդը գլորել.... Բայց սովը ոչ ոքին չէ ուզում լսել. նա կլանում է հայ մանուկներին և նոցա դիակները կատաղաբար սփռում է Ընդեստանում....

Հայ հարուստը աղքատին մարդ չէ ընդունում, արհամարհում է նրան. աղքատն էլ, գուցէ սրտում հարուստին չէ սիրում, բայց վախենում է նրանից, շողոքորթում է նրան, և ամեն գործի մէջ նրա օրինակին է սպասում։ Իսկ մեր հարուստները սառն են, իրանց ձեռքերը չեն շարժում։ Լաւ, բայց քանի սպասենք նրանց օգնութեան.... Մօտ է գարունը, մօտ է հեղեղը՝ դաղթականութիւնը։ Մի՞թէ երբ Հայաստանը դատարկվեց, յետոյ կը գայ օգնութիւնը....

Թիւրքաց Հայաստանում թիւրք, քիւրդ, եզիդ, այսօրի և հայ, այդ, բոլոր միմեանց մէջ անհաշտ թշնամիները արդէն հաշտվել են։ Նրանց հաշտեցրել է ընդհանուր տառապանքը՝ սովը, ամենքն էլ միասին կռւում են ընդհանուր թշնամու, սովի դէմ։ Հայաստանի և իրանց կորուստը ուզում են միասին տեսնել։

Իսկ մենք մի՞թէ այդ թշուառութեան վրա անտարբեր աչքով նայենք ու միմեանց դէմ նախանձից դրդված ոչինչ չը սկսենք։

Ի՞նչ կասեն ազգերը, երբ մեզ խորթ լինելով, նրանք էլ են օգնում մեզ. ի՞նչ կասեն, երբ մենք ոչինչ չը ճանաչենք՝ ոչ ազգ, ոչ արիւն, ոչ լեզու, ոչ հայրենիք....

Էլ ի՞նչ երեսով նայենք մենք նրանց երեսին, դարձեալ պահելով հայի անունը....

Գուցէ վերջինն է այս ճգնաժամը Հայաստանի համար։ Մենք էլ հէնց առաջին անգամ մի հրաշք ցոյց տանք. մեծը փոքրին սիրելով, փոքրը մեծին յարգելով, խելօքը յիմարին տանելով, յիմարն էլ խելօքին ճանաչելով, հարուստը աղքատին գթալով, աղքատը հարուստին օգնելով,—բոլորն էլ միատեղ, հայ անունը պատելով, մի ամիս, մի շաբաթ, գոնէ հէնց մի օր միմեանց հետ հաշտվենք, ու ձեռք ձեռքի տուած՝ մեր յոյսը փրկենք։

Ալաշկերտի դաշտավայրը, Վանի լճի ափերը, Խիւրակեան բարձրավանդակը հոգեվարքի մէջ մաքառում են սովի դէմ,—հէնց մի օր բոլորս միմեանց հետ հաշտվենք, հէնց մի օր միանանք և նրանց օգնենք, ազատենք նրանց սովամահ լինելուց....

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

—

ՎԱՀԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՊԱՐՏԻԶԱԿՑՈՒ ՆԵՐԿԱՅԱՑՐԱԾ ՍՏԱՏԻՍՏԻԿԱԿԱՆ ԶԵԿՈՒՅՑՈՒՄԸ ԹՐՔԱԹԵՐԻՆ

—

Վսեմափայլ տէր. Ձեր վսեմութեան հրամանին համեմատ, ահա կը յայտնեմ ձեզ իմ այն դիտողութիւնները, որք անշուշտ բաւական լոյս պիտի տան թէ ձեզ և թէ նոցա, որք Հայաստանը ուսումնասիրել կը հաճին։

Տեղական թուրք կառավարութենէն հրատարակուած վիլայէթիս պաշտօնական տպագիրները (սալնամէ) ճշդութենէ բոլորովին զուրկ է. և այս ինքնին կը յայտնուի երբ վերջին մի քանի տարուան սալնամեները բաղդատութեան դրուին, զորօրինակ։

Վանայ միւթասարիֆութեան

Թուրքաց թ.	88—89	իսլամ	41722,	քրիս.	29828
» »	90	»	49060	»	51482
» »	91	»	128000	»	72679
» »	92	»	128200	»	105429

Կարնոյ միւթասարրֆութեան

Թուրքաց թ.	88	իսլամ	86901,	քրիս.	29687
» »	89	»	91061	»	25961
» »	90	»	93459	»	28552
» »	91	»	99691	»	29916 և այլն։

Երզնկայի միւթասարրֆութեան

Թուրքաց թ.	92	իսլամ	45997,	հայ	10324, յոյն 995
» »	94	»	49028	»	10945 » 995

Պայազետի միւթասարրֆութեան

Թուրքաց թ.	92	իսլամ	22175,	հայ	6735
» »	94	»	25889	»	4779 և այլն։

Ինչպէս այս ցուցակէն կը տեսնուի որ Վանայ մէջ իսլամք և քրիստոնեայք չորս տարուան մէջ անսահմանօրէն հետզհետէ քառապատկուած են, բայց մի կարծէք թէ թուրք կառավարութիւնը սոյն օրինակ անաչառութիւն ի գործ դրած է, վասնզի երբ աշխարհ գիտէ թէ ի Վան հայոց բազմութիւն կայ, անշուշտ անհաւատալի պիտի լինէր (միմիայն իսլամին քառապատկուիլը, բայց ուր քրիստոնեայք նուազ ստուար թիւ ունին իսլամ տարրին բաղդատմամբ), սալնամէն հոն միայն իսլամին թիւը առաւելով նայած է, զորօրինակ, ի կարին չորս տարուան մէջ, ինչպէս ցուցակէն կը տեսնուի, իսլամք 13000 ի առաւելութիւն ունեցած են, իսկ քրիստոնեայք 229 միայն։

Մինչ սալնամէն Երզնկայի միւթասարրիֆութեան մէջ իբր թէ համեմատական հաշուով մը կանցնի, Պայազետի մէջ նոյնը չընէր, վասնզի ի Պայազետ, ուր ոչ հայոց գաղթականութիւն, ոչ պանդխտութիւն կամ մահու կոտորած տեղի չէր ունեցած, այն ատեն իսլամին թիւը 3714 կառաւելու և հայոցը 2000 կը նուազի. դիտելու արժանի կէտ մալ այս է՝ Երզնկայի 45997 արու իսլամք երբ երկու տարուան մէջ 3000 արու կառաւելու, Պայազետի 22175 իսլամք մի և նոյն երկու տարուանը մէջ նոյնչափ և քիչ մալ աւելի 3714 արու կարտադրէ, իսկ հայք մի և նոյն երկրին մէջ և մի և նոյն վիճակաւը փոխանակ առաւելու կը նուազի։

Իսլամաց թիւոյն կրկնապատկելուն զարմանալի մէկ տեսարանը կը տեսնուի մանաւանդ ստորագրաց գաւառաց մէջ. զորօրինակ, Ալբագ, կօթուր և Մահմուդիէ միացեալ գայմագամութեան մէջ.

Թուրքաց թ.	88—89	իսլամ	4300,	քրիս.	5652
» »	90	»	14500	»	5500
» »	91	»	34500	»	12500
» »	92	»	34500	»	10000

Այս ցուցակին մէջ դիտելու կէտն այս է որ նախորդ տարուան գիւղօրէից թիւերը մի և նոյն ըլլալով հանդերձ իսլամաց թիւը անսահմանօրէն առաւելած է։

Բաց ատոնէ մեզ 90 տարին իբր 10000 և 91 տարին 20000-ի առաւելութիւն մը ունեցած է, 92 տարին մէկ առաւելութիւն չէ ունեցած, իսկ հայէն 2500 կը նուազի։

Իսլամաց թիւոյն այս կրկնապատկութիւնը նոյնպէս կը տեսնուի նաև Բաբերդի գայմագամութեան մէջ.

Թրքաց թուական	92	իսլամ	9560
» »	94	»	16499

Ակնարդ կը համարեմ այս մասին մանրամասնօրէն գրելը, զուք ինքնին կարող էք իմաստասիրել թէ այսպիսի խոշոր թերութիւնք կամ խարդախութիւնք պարունակող սալնամէները ինչ տպաւորութիւն կուտան Եւրոպայի այն ուղղութիւնն, որոնք ժամանակ և միջոց չունենալով երկիրը և բնակիչները կատարելապէս քննելու, այսպիսի սալնամէներէ իրենց տեղեկութիւնները քաղել կը ստիպուին առանց փոքրիկ կասկած մ'իսկ ունենալու թէ այդ սալնամէները հետզհետէ խարդախուած են, հետեւաբար առանց պէտք զգալու թէ այդ սալնամէները իրարու հետ բաղդատել հարկ է, վերջին տիպը միայն ձեռք ձգելով կը բաւականանան։

Մինչ սալնամէին մէջ մանաւանդ այս վերջի տարիներս յանուանէ կը նշանակվին քրիստոնեայք ըստ ազգայնութեան և ըստ կրօնական դաւանութեանց, այսինքն հայ և յոյն, կաթոլիկ և բրոթէստան և այլն, յանուանէ չեն նշանակվեր և իսլամք զէթ ըստ ազգայնութեան. իսլամ բառին տակ թուրքերուն հետ խառն կը նշանակվին քիւրդերը և չայանները, թէրէքէմէները, որք տեղական ծագմամբ և լեզուով և միջին կրօնական դաւանութեամբ իրարմէ կը տարբերին, մինչ դուն ուրեք նշանակուած են չէրքէսները և եզիտները, որք խիստ սակաւաթիւ ժողովուրդ մ'են նահանգիս մէջ։

Հայոց թիւը տարակոյս չը կայ թէ մեծ նշանակութիւն ունի Հայաստանի մէջ. Եւրոպայի մէջ քրդաց և թրքաց գիւղօրէից և տանց չատութեանը նայելով պէտք չէ որ չփոթի, վասն զի հայք ըստորում անզէն և անտէրունչ հարկադրուած են խմբովին և միմեանց մօտ խառնուելով բնակելու, մինչ 1—5 անաւոր քրդերուն կարելի է լերան մը ստորոտը գիւղ մը չինելով բնակիլ. մինչդեռ հայուն անկարելի է այդ. բայց 50 թրքաբնակ գիւղեր հայաբնակ գիւղի մը հազիւ կրնան հաւասարել թւով, և թէ իսլամ մը ամուսնանալէ յետոյ սոփպուած է հայրենական տունը թողելով տնակի մը չինութեան ձեռնարկել իւր բնակութեան համար, զի իսլամական օրէնքը չի ներեր որ եղբայր մը իր հարսին երեսը տեսնէ, որով իսլամ հայր մը, երբ հինգ ամուսնացեալ որդիներով հինգ տուն կունենայ, հայ պապ մը մէկ յարկի տակ ի միասին կը պատապարանի իւր չատ մը որդիներով և թոռներով, մինչ զի, մանաւանդ ի գիւղօրէս, 150 անձէ բաղկացեալ մէկ տուն տեսնուած է։ Հայուն այս տնական վիճակը հարկաւոր է, զի մէկ երկու եղբայրները երբ կը պանդխտին, միւսները առանին կամ տեղական գործոց կը զբաղին և այս կերպ պանդխտութիւնը փոխադարձաբար է և հայոց մէջ տարածեալ ամենուրեք։ Նոյնպէս հայոց մէջ ամուսնութիւնը նուիրական է և ամուսնանալէ յետոյ ի կենդանութիւն պապին կամ գէթ հօրը հայրենի տնէն զատուելով, զատ մէկ տուն կազմելը ամօթ կը համարուի։ Բայց իսլամաց համար այսպէս չէ, զի բազմակնութիւնը չը թողուր բնաւ որ իսլամք այսպիսի կենցաղի մը յարին, այսպէս տեսնուած է որ հայ և թուրք խառն գիւղի մը տաբ հայ տան մէջ հարիւր անհատէն աւելի կը գտնուի. քան իսլամ տան մէջ հազիւ հարիւր անձ։

Կը խնդրեմ, Տէր, որ հաճիք սոյն տողերս ներկայել Ձեր այն բարեկամաց և ի հարկին ի ձեռն մամլոյ Ձեր մեծ ազգին, որոց համակրանաց գործնական մէկ ցոյցը բաւական է կենդանութիւն տալու այս հայ ազգին, որ դարերէ ի վեր կը նահատակուի, և որոյ կենաց, ընչից և պատուոյ ապահովութիւնը ցարդ իսկ բռնաբարուած է, և այս վիճակը աւելի ևս ծանրացնելու համար տգէտ և մոլեռանդ երիտասարդ թուրք պաշտօնեայներ մերթ գաղտնի և մերթ յայտնի կը գործեն, որպէս զի երկիրը հայերէն բոլորովին պարպուի, ու արդի յռռի վարչութիւնը անարգել շարունակուի և եթէ յաջողին, հետեւանքը ուրիշ բան պիտի չը լինի, եթէ ոչ Հայաստան երկրին բոլորովին բարբարիկ և վայրենի վիճակի մը դառնալը։

Վիլայէթիս ազգահամարը այս է, որուն ճշգութեանը որքան կարելի է հոգ տարած եմ, իմ երեցս վիլայէթիս ամեն կողմերը ըրած այցելութեամբս և աշխարհագրութեամբս ըստ պատրիարքական հրամանի։

Կը խնդրեմ հաճիք այն առթին ընդունել իմ խորին յարգանաց հաւաստիք որով մնամ աղօթարար

Վահան վարդապետ Պարտիզակցի

Իսկ յետոյ երբ մեր այդ մարդասիրական գործը, մեր այդ պարտաւորութիւնը կատարած կը լինենք,—եթէ ուզենք՝ դարձեալ միմեանց միսն ուտենք....

Գր. Նիկողոսեան

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Ստացանք Թիֆլիսեցի Գրիգոր և Աղէքսանդր Կարապետեան Եղիազարեանց եղբայրներից 25 ռուբլ յօգուտ Վանի սովատանջների, որ կը հանձնենք «Արարատեան» ընկերութեանը։

—

Դարձեալ յիշեցնում ենք ներկայ տարվայ «Մշակի» բաժանորդներին որ այս 1880 թվին հարկաւոր չէ 7 կոպէկանոց փոստի մարկա ուղարկել ապահովագրի համար։

—

Խնդրում ենք մեր թղթակիցներից որոշ և մաքուր գրել իրանց թղթակցութիւնները, եթէ ոչ նամակները կը մնան առանց կարդացած լինելու։

—

ԹԷԼԱՒԻՑ մեզ գրում են յունվարի վերջին օրերից որ այնտեղ սաստիկ ցրտեր են անում։ Ամեն պիտոյքները թանգացել են։ Ալիւրի հասարակ տեսակի պուդը արժէ 2 ռուբլ, փայտի մի սայլ, որ առաջ արժէր 2 ր., կամ 2 ր. 50 կոպ., այժմ ծախվում է 5 ր., կամ 5 ր. 50 կոպ., ոչխարի մսի ֆունտը արժէ 13 կ., պանիր 30 կոպ.։

—

ՄԵՆԴԼԱՐԵԼԻՍԻՑ մեզ գրում են որ այդ գիւղի ուսուցչական խումբը մի քանի ուրիշ երիտասարդների մասնակցութեամբ շուտով ներկայացնելու է «Պէյզա» կոմէդիա և «Բաղցածներ» վոդէվիլը։

—

ՋԱԼԱԼ-ՕՂԼՈՒՑ հաղորդում են որ այս օրերս մի Ջալալ-օղլեցի, իր բարեկամներին նամակներ գրելուց յետոյ, գիւղից դուրս անձնասպանութիւն է գործել։

—

Մենք յայտնեցինք մեր ընթերցողներին, որ ներկայ թվի յունվարի 15-ին «Մշակը» ունէր 550 բաժանորդ։ Իսկ այսօր մենք ունենք արդէն 800 բաժանորդ։

—

„Մշակի" ներկայ համարում տպում ենք Վահան վարդապետ Պարտիզակցու Էրզրումի անգլիական հիւպատոս Տրօթթէրին ներկայացրած զեկուցումը Հայաստանի վիճակագրական դրութեան մասին։ Իսկ հետեւեալ համարներից կը սկսենք տպագրել նոյն վարդապետի ընդարձակ տեղեկագիրը թիւրքաց Հայաստանի մասին, որ նոյնպէս ներկայացվեցաւ Էրզրումի անգլիական հիւպատոսին։ Վահան վարդապետը ճանապարհորդեց Հայաստանում, այդ երկրի հետ ծանօթանալու դիտաւորութեամբ, կ. Պոլսի հայոց պատրիարքարանի հրամանով։

—

ԵՐԵՒԱՆԻՑ մեզ գրում են որ այժմ այդտեղ հացի պուդը ծախվում է 3 ր. 50 կոպէկով։

—

ԹԻՖԼԻՍԻ Վանքի Մայր-եկեղեցու աւագ-քահանայ Յովհաննէս Տէր-Պողոսեան Սարգսեանց յանձնեց մեր խմբագրութեանը 50 ռուբլ յօգուտ Վանի սովատանջների։ Ուղարկելով այդ փողերը առ ժամանակ „Արարատեան" ընկերութեանը, խնդրում ենք այդ ընկերութեանը ուշադրութիւն դարձնել թէ փողերից որոնք յօգուտ ընկերութեանն են նուիրվում և որոնք յօգուտ սովատանջների։

—

Խնդրում ենք „Մշակի" բոլոր բաժանորդներին և թղթակիցներին մեր խմբագրութեան անունով թէ նամակներ, թէ թղթակցութիւններ և թէ փող ուղարկելու ժամանակ ուղղակի դիմել միայն այս հասցէով։ Тифлисъ, въ Редакцію „Мшакъ", կամ նոյնպէս Тифлисъ, Григорію Арцруни։ Ուրիշ որ և է հասցէով գրված նամակների կամ թղթակցութիւնների և ուղարկված փողի համար մենք պատասխանատու չենք։

—

Ստացանք պ. բժշկապետ Կասպարեանցից 25 ռուբլ յօգուտ Վանի սովատանջների։

—

ՔՈՒԹԱՅԻՍԻՑ մեզ հաղորդում են որ այդտեղ այս վերջին օրերս մեծ ցրտեր էր անում։ Փոթի-Թիֆլիսեան երկաթուղու վրա շատ ձիւն էր եկել, այնպէս որ երկաթուղու երթեւեկութիւնը դժուարացել էր։

—

Պ. Սլավիանսկու կոնցէրտը որ պէտք է լինէր փետրվարի 10-ին, կը լինի վաղը, փետրվարի 13-ին, Արծրունու թատրոնում։ Պ. Սլավիանսկի դնացած էր Քութայիս մի քանի օրով, այդ քաղաքում կոնցէրտ տալու համար, բայց չը կարողացաւ իր ժամանակին վերադառնալ, սաստիկ ցրտերի պատճառով։

—

Մեզ գրում են ՎԼԱԴԻԿԱՎԿԱԶԻՑ, որ այնտեղ այնպիսի ցրտեր է անում, որ դիտաւորութիւն կայ քաղաքի բոլոր դպրոցները ժամանակաւորապէս փակելու։

—

ԵՐԵՒԱՆԻՑ մեզ գրում են։ «Այստեղի թատրոնական խումբը պատրաստվում է մի ներկայացումն տալ յօգուտ մեր սիրելի դերասան Սարգսեանի և նրա ամուսնու։ Ցուսով ենք որ երևանցիները ցոյց կը տան իրանց համակրութիւնը այդ ներկայացմանը։ «Մշակի» № 12-ի առաջնորդող յօդուածը, «ինչպէս է վարվում Թիւրքիան» շատ տխուր տպաւորութիւն է գործել ընթերցողների վրա։ Մինչև անգամ «Մշակին» հակառակ անձինք համակրութեամբ են վերաբերվում դէպի այս յօդուածը։

—

Փետրվարի 5-ից մեր մշտական թղթակիցը ԵՐԵՒԱՆԻՑ գրում է մեզ, որ Երևանում եղանակը մի փոքր սկսել է մեղմանալ։

—

ՄԵՆԴԼԱՐԵԼԻՍ գիւղից մեզ գրում են, որ այդտեղի դպրոցը այս տարի ստանում է հետեւեալ պարբերական հրատարակութիւնները։ «Մշակ», «Մեղու Հայաստանի», «Փոյթ», «Кавказъ», «Ման կավարժական թերթ» (եթէ հրատարակվի), «Недѣля» և «Иллюстрированный Миръ»։ Բոլորի բաժանորդագիրը նուիրատուութեամբ հաւաքել է պ. Ց. Խաչատրեանց։

—

ԲԱՇ-ՇՈՐԱԳԵԱԼ գիւղից մեզ գրում են յունվարի 17-ից։ «Բաշ-Շորագեալ գիւղի «Սուրբ-Սահակեան» դպրոցի աշակերտները իրանց ուսուցիչների հակադութեամբ անցեալ 1879 թվի նոյեմբեր ամսին կազմեցին մի ընթերցասիրաց ընկերութիւն։ Առ այժմ այդ ընկերութիւնը ունի 39 անդամ։ Անդամներից իւրաքանչիւրը պարտաւորվում է ամսական 5 կոպէկ վճարել, և այդպիսով հաւաքվող գումարը պէտք է գործադրվի ընթերցանութեան գրքերը գնելու վրա։ Որպէս զի մասնաւոր նուէրները կարգով և անկորուստ պահպանվին, ընտրվեցան անդամների մէջից մի գանձապահ, մի հաշուատես և մի մատենապահ։ Այդ մասին հաղորդված է Կարսի գերապատիւ առաջնորդ Գրիգորիս եպիսկոպոս Աղուանեանցին։ Սրբազանը համակրելով այդ գործին իր կողմից ընծայեց ընկերութեանը 83 հատոր թէ մանր, և թէ խոշոր գրքեր խոստանալով այսուհետև օգնել ընկերութեանը և բարոյապէս։ Դպրոցի աշակերտները տեսնելով սրբազանի և Կարսի դրացարանի վարչութեան համակրութիւնը, ուրախացած և քաջալերված՝ աւելի էլ եռանդ ստացան աշխատելու և իրանց սկսած օգտաւէտ գործը առաջ տանելու։»

—

ԿԱՐՍԻՑ մեզ գրում են որ այս օրերս այդտեղի վիճակաւոր առաջնորդ Գրիգորիս եպիսկոպոս Աղուանեանց սրտաջարմ քարող կարդաց եկեղեցում Վանի սովատանջների վերաբերութեամբ։ Առաջնորդի քարոզից դրդված արդէն ստորագրութիւն է բացվել սովատանջների համար։ Նուէրները լինում են 50 ռուբլից ոչ աւել և 5 ռուբլից ոչ պակաս։

—

Մեզ գրում են որ ԿԱՐՍԻ մէջ կայ մի հայ քահանայ, որ շատ սիրում է հանաքներ անել։ Ահա ինչ տեսակ են նրա հանաքները։ Նա, օրինակի համար, պսակում է մի զոյգ բոլորովին ապօրինի կերպով և երբ հոգևոր իշխանութիւնը նրան նախատում է իր արածի համար, նա պատասխանում է թէ՝ հանաք եմ արել։ Դիցուք եկեղեցուց կորչում է թանգագին կազմով մի աւետարան, սուրբ գիրքը որոնում են տարիներով և վերջապէս գտնում են տէր-հոր տանը,—և նա առանց ամաչելու, ժպտալով պատասխանում է «ճանաք եմ արել։» Շատ անգամ կորչում են եկեղեցու մոմերը, անհետանում են եկեղեցու փողերը,—և երբ որ այդ բոլորը գտնվում է տէր-հոր տանը այդ վերջինի պատասխանը միշտ լինում է, «Էհ.... հանաք էի արել...»

—

«Обзоръ» լրագիրը իր սովորական յանդգնութեամբ կպչում է մեզ Ղարաքլիսի անտառապետի գործի մասին։ Նա իր սովորական յանդուգն ձևերով քարոզներ է կարդում մեր գլխին խմբագրի պարտաւորութիւնների մասին, առհասարակ։ Մենք բոլորովին դիտաւորութիւն չունենք հաշիւ տալ պ. Նիկոլաձէին մեր արածի մասին և իրաւունք չենք տալիս նրան մեզ որ և է բանում սովորցնել։ Մենք շատ լաւ գիտենք մեր պարտաւորութիւնները։ Երբ Ղարաքլիսի անտառապետը յայտնել է մեզ դէմ դանգատվելու ցանկութիւնը, մեր թղթակիցները գրեցին մեզ մի նամակ, որի տակ ինն մարդ ստորագրեցին, յայտնելով որ իրանք են յանձն առնում դատարանի առջև պատասխանատուութիւնը, հէնց որ անտառապետը դանգատվի։ Այդ նամակը մենք պահած ունենք։ Այսուհետև մենք մեր արժանաւորութիւնից ստոր ենք համարում պատասխանել պ. Նիկոլաձէին, որ ինքն էլ կարօտ է գրականան աղնուութեան մէջ դասեր առնելու.... Առհասարակ այն պատասխանները, որոնք նրան ձեռնտու չեն, նա չէ արտատպում, կամ աշխատում է այնպէս թարգմանել որ հակառակորդի միտքը աղավաղվի։ Եւ այդ տեսակ միջոցներ գործ դնողները յանդգնում են առանց կարմրելու ուրիշներին սովորեցնել գրականան աղնուութիւն։ Մենք յոյս չունենք որ այդ մեր պատասխանը արտատպվի «Обзоръ» լրագրում, կամ եթէ արտատպվի էլ, գիտենք որ թարգմանութիւնը դիտմամբ ամենանանձուն կերպով արած կը լինի, որպէս զի միտքը կորչի....Մենք վաղուց ընտելացել ենք պ. Նիկոլաձէի սովորութեանը այդ կերպ վարվել այն պատասխանների հետ, որոնք ռուսերէն լեզուով ճիշդ կերպով հրատարակելը նրան ձեռնտու չէ։ Դա կը լինի մեր վերջին պատասխանը պ. Նիկոլաձէին։ Շարունակել նրա լրագրի հետ բանակաւել, կը նշանակէ իր պատիւը ստորացնել։ Այսուհետև մենք ստիպված կը լինենք նրա հետ էլ վարվել այնպէս, ինչպէս և մի քանի այլ լրագիրների հետ, որոնց կարելի է միայն արհամարել։

—

Ստացանք յօգուտ Վանի սովալուկների Թիֆլիսաբնակ պ. Մէքայէլ Սաղամէլեանցից 10 ր. և նրա ամուսին տիկին Դարիա Սաղամէլեանցից նոյնպէս 10 ռուբլ։

—

Ստացանք Թիֆլիսաբնակ պ. Յարութիւն Այվազեանից յօգուտ Վանի սովալուկների 5 ռուբլ։

—

ԹԻՖԼԻՍԻ Ներսիսեան հոգևոր դպրոցի տեսչի պաշտօնավարը խնդրում է մեզ տպել հետեւեալը։ «Պատիւ ունեմ յայտնելու Թիֆլիսի հայ հասարակութեանը, որ ներկայ փետրվար ամսի 14-ին Ներսիսեան հայոց հոգևոր դպրանոցը տօնելու է իր տարեդարձը, ուստի խնդրում եմ մեր ազգայնոց բարեհաճել չնորհ բերել այն օրը առաւտեան ժամը 10-ին, Վանքի Մայր-եկեղեցին ս. պատարագին և երեկոյեայ հանդիսաւոր հիմնադրի Ներսէս V-ի հոգեհանգստին և ապա Ներսիսեան հին ուսումնարանի դահլիճը, ուր կը կարդացվի հաշիւ ըստ ուսումնական մասի։»

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ ՀՈՂԱՏԻՐՈՒԹԻՒՆ

—

Բ.

Հայաստանի մէջ հողին ազգային—քաղաքական և տնտեսական տեսակէտներով արժէքին վրա մեր Ա. յօդուածին 10 հատուածներուն մէջ ամփոփած գաղափարաց իբրև հետեւութիւն կրնամք։

1.—Թէ պէտք չէ որ Հայաստանի Հայք իրենց հողերն օտարաց վաճառեն, կամ՝ ուրիշ որ և է կերպիւ ձեռքէ հանեն։

Մեր Հայաստանցի ազգայինք պէտք է նախ ըմբռնեն այն ոչ միայն առևտրական՝ այլ և բարոյական և ազգային արժէքը զոր ունին իրենց հողերն։ Երկրորդ, քանի որ ազգաւութիւնը մեծ փորձութիւն մ'է իրենց, պէտք է ի նկատ առնուն սա կէտը թէ իրենց երկրին մէջ հողն առևտրական տեսակէտով այնքան քիչ արժէք ունի, որ թշուառութեան դէմ մեծ սփոփանք կամ կատարեալ փոխարինութիւն ձեռք բերած չեն կրնան լինիլ զայն վաճառելով։ և ըստ որում փստահ եմք որ ազգային զգացմունք օտար չեն իրենց, պէտք է ուրիշ կերպիւ դէմ դնեն այդ փորձութեան։ Նաև կրնան ի նկատ առնուլ մեր Ի ստորև բերած քանի մ'առաջարկութիւնները։

2.—Թէ պէտք է որ Բղվայ և Զարսանճաքի և ուրիշ տեղերու ազգայինք իրենց հողային դատերուն և բողոքներուն վրա պրնդեն։

Թանզիմաթէն առաջ, Հայաստանի հողը մեծ մասամբ Իսլամ և մանաւանդ Քիւրդ կալուածատէրերու (սպահի) ձեռք էր, դրութիւն մը, որ Եւրոպոյ վարդի կալուածատիրական իշխանութիւնները (ֆէօտալիթէ) կը յիշեցնէր ամեն կերպիւ։ Հայք, երկրին դարաւոր տէրերն, այդ այլազգի կալուածատէրերուն վրա աշխատելու պարտաւորած էին իբրև լոկ գործաւոր կամ իբրև վարձակալ, բայց գործնականապէս առնոց ստրուկն էին, ճիշդ ինչպէս միջին դարու մէջ կը լինէր Եւրոպա։

Թանզիմաթն այս անարդար դրութիւնը ջնջեց։ Կառավարութիւնն այդ հողերը կալուածատուց ձեռքէն առնելով, անոնց տարեկան եկամուտ մը յատկացուց թիմար անուամբ, և հոլը ժողովրդեան վաճառեց, որով Հայ գիւղացիք հողատէր եղան ճիշդ ինչպէս որ 1789-ի յեղափոխութենէն յետոյ Գաղղիոյ գիւղացիք եղած էին։

Բայց Ալի փաշայի ժամանակ հակառակ անօրէնութիւն մ'եղաւ։ Թափու անուամբ հողային կալուածագրեր հրատարակեցան, և հարկ եղաւ որ ամեն հողատէր ունենայ անկէ։ Արդ Հայաստանի մէջ Քիւրդ և ուրիշ Իսլամ Տէրէկեյիներն, որք Թանզիմաթի բարենորոգիչ ոգիէն հրաւած կրած էին, այդ թափուները բաշխելու պաշտօն ունեցող անձանց մեծաքանակ կաշառք տալով, իրենց բոլոր նախկին հողերն, որք ժողովրդեան վաճառուած էին, իրենց վրա թափու ընելտուին, և նախնի կալուածատուութիւնն, առաջի օրինաց ջնջեալ, գործնականապէս վերահաստատեցան։ Հայք բողոքեցին։

Այս է ահա այն Բիւրակեան աղբիւրն, յորմէ կը բղխին Հայաստանի գրեթէ բոլոր հողային դատերն և մանաւանդ Քղվայ և Զարսանճաքի Հայոց հողային դանդատներն։

Արդ, կըսեմք որ այդ գանգատանց մէջ ամենայն արիութեամբ յարատև են։ Թրօթթը հազարապետն այն ժամանակ անշուշտ այս դարձուածոց անտեղեակ լինելով, քանի մ'ամիս առաջ իւր տեղեկագրոց մէջ Քրդաց վրա խօսելով կը գրէր միշտ թէ նոքա երկրին կալուածատէրերն են։ Ի՜նչ տխուր գաղափար։ Հայաստանի սրտին վրա Քրդաց կալուածատիրութիւն, երբ կը բողոքեմք Քիւրդստան անուան դէմ։ Բայց ինչո՞ւ համար Հայաստանի Հայք՝ օրէնքն իրենց վահան ընելով՝ չը պիտի զենուին այդ թէ ազգային և թէ տնտեսական ստորնութեան դէմ։ Ինչո՞ւ իրենց այս կենսական իրաւունքը չը պիտի պաշտպանեն, և կալուածատուութեան դէմ Եւրոպոյ գիւղացոց բրած պատմական կռիւներն ինչո՞ւ ազդեցութիւն չը պիտի ունենան մեր Հայաստանի ազգայնոց վրա։

Որչափ ուրեմն Հայաստանի Հայք իրաւունք ունին իրենց դատին մէջ յարատևելու, քանի որ արդէն Թանզիմաթն ալ իրենց կողմն է։

3.—Թէ պէտք է որ Պատրիարքարանն և գաւառաց Առաջնորդք ամենայն զօրութեամբ պաշտպանեն Հայաստանի Հայոց Հողային դատերն։

Այս առաջարկը բացատրութեան պէտք չունի, բայց ազգային շահուց պաշտպանու-